

להכחיש את השואה

או לספר סיפור חסידי

יהודה (אודי) דבורקין

חג הפסח תמיד מתאפיין במאמרים עיתונאים על הוכחות ליציאת מצרים ולנדודי ישראל במדבר. השנה אפילו קראתי על גלגלי כרכרות מצריות שנמצאו בשפת הים. אף פעם לא הבנתי למה צריך להוכיח את יציאת מצרים. הרי ממילא אנחנו מאמינים בה וממילא גלגלי מרכבה מצרית שנמצאו בים בסוף בחפירה תת-מימית לא יהפכו איש לדתי ולא ייצקו תוכן חדש למשמעות יציאת מצרים. מחקרים ארכיאולוגיים והיסטוריים על מצרים חשובים להבנתנו ההיסטורית של התקופה וגם יכולים לתת פרספקטיבה חדשה על תחילת עם ישראל אבל הם לא ישנו את עולם ההלכה, המצוות, המדרש והפילוסופיה שנוצר בשלושת האלפים האחרונים. גם אם אנחנו מתעסקים קצת עם ההיסטוריה סביב יציאת מצרים הרי שרוב רובו של העיסוק שלנו בפסח הוא במשמעות.

יום השואה מגיע שבוע לאחר פסח ומתאפיין בתנועה הפוכה לחלוטין. העיתונות גדושה במאמרים היסטוריים, עדויות, סטטיסטיקות, מספרים וסיפורים אישיים. ערוצי הטלוויזיה משדרים סרטים המנסים להציג תמונות 'אותנטיות' ולהישאר צמודים לסיפורים. הערוצים היותר 'רציניים' משדרים סרטים דוקומנטריים או אפילו פשוט משדרים עדויות של ניצולי שואה בגוף ראשון. נראה שרוב רובו של העיסוק בשואה הוא בהבנת ההיסטוריה ובלמידה אודות העובדות. מי שמנסה לצקת משמעות מסוימת לשואה מואשם ב'ניצול' השואה או ב'זילות' הקורבנות. לפעמים זה נראה שהחברה מתחמקת מלעסוק בשואה בתור אירוע עם משמעות פילוסופית, דתית או הלכתית. תמיד זה היה נראה לי קצת מכחיש את השונות המיתית של השואה ואת המוחלטות שלה.

כשאני יושב בארכיונים ומנסה לברור מסמכים מצהיבים בגרמנית המחלצים עוד עובדה ועוד עובדה, הדבר ברור לי כעיסוק חילוני בשואה, בתיאור ההיסטוריה של האירוע ותוצאותיו. אין לי אשליה שיש משמעות דתית במחקר האקדמי השופך אור על אינספור האירועים שהתרחשו לפני, בזמן ולאחר השואה ואשר בלעדיהם לא נוכל להבין מה התרחש שם. אבל האמת היא שגם כשאני מקדיש שעות ארוכות למחקר, לא מעניין אותי בהכרח מה התרחש שם. מעניין אותי למה זה התרחש.

קשה מאד לטעון שהשואה היא אירוע נוסף של רדיפת יהודים על רצף פוגרומים. איך ניתן להמשיך לטעון את אותן טענות של מוות על 'קידוש השם'? גבולותיו של עם ישראל תמיד היו ברוורים יחסית ובשעות קשות ניתן היה להתחמק מגורל אכזר אם זה באמצעות המרת הדת או בדרכים אחרות, אך השואה ביטלה (במקומות מסוימים) את האפשרות הזו. בגטו וורשה לבדו פעלו 3 כנסיות לנוצרים מגזע יהודי, משפחות ידועות שם שהיו מומרות גורשו למחנות יחד עם בני עמם 'הקודם'. איך אפשר לתאר 'קידוש השם' בעולם בו האמונה כבר לא רלוונטית וכולם נידונים למוות? איך ניתן לתאר התקדמות לעולם טוב יותר (מודרניסטית או משיחית) בשעה שמרכזי התורה, המחקר והציבור של עם ישראל נמחקו?

קשה מאד לקרוא את ההסברים המבקשים לקשור את השואה בגאולה או מבקשים לראות אותה כעונש. קשה לנסות ולהסביר מדוע ה' אפשר לגרמנים לרצוח ששה מיליונים אבל הדבר הזה הוא הכרחי. השואה, נראה לי, היא לא 'עוד פוגרום' שאפשר לחקור בצורה היסטורית ולזכור את פרטיו. מחקר היסטורי הוא חשוב אבל חשוב יותר שנקשיב לרבנים, לתיאולוגים ולפילוסופים השונים ונסה להבין מדוע זה קרה. לא מה ההשתלשלות הארצית שאפשרה את זה אלא מה ההשתלשלות בעליונים.

הרב יונתן זקס כותב שהעם היהודי מתייחד בכך שהוא לא רק שורד את אסונותיו אלא מגיב בפרץ חדש של 'צירתיות'. הוא רואה בכך שניצולי השואה לא שקעו ב'קורבניות' אלא הקימו מחדש את חייהם (בייחוד במדינת ישראל) את ההתמודדות היהודית הנכונה. הוא מנגיד אותם לאשת לוט "שכאשר הפנה את ראשה לאחור, לראות את החורבן, הייתה לנציב מלח". נראה כי לדעת הרב זקס העיסוק המוחלט בעובדות וב'קורבניות' איננה יהודית אלא היא חילונית-מערבית במהותה.

רבנים רבים דרשו כי השואה הייתה מאבק בין עמלק לבין ישראל. כך רבי אלחנן בונים וסרמן ז"ל ראה במוות ההמוני קורבן הכרחי על התגברות העמלק בעולם. רבנים אחרים ששימשו בקודש בתקופת השואה ביקשו לראות בעם ישראל עקודים המכפרים על העולם בעצם קורבניותם. ה"אש קודש" ז"ל הדגיש את הסבל של הקב"ה ואת היכולת של היהודי להיות שותף בסבל האינוסופי בשל מציאות החיים הנוראית. אחרים, כמו לדוגמה הרב טייטל ז"ל, בעל 'אם הבנים שמחה' או המהר"א מבעלז ז"ל הדגישו את המימד המשיחי-גאולי בשואה וקשרו את האירוע לארץ ישראל ולעלייה ארצה. הרב סרנא דרש בישיבת חברון ב-1944 על הייחודיות הדתית של השואה וסיפר כי הקב"ה בכה בחורבן בין ראשון, בכה ביציאת עם ישראל לגלות והשואה היא הפעם השלישית של הבכי האלוקי. הבכי האלוקי מאפשר לדעתו את הבכי של היהודים, בכי שיכול להוביל לתשובה ואולי אף לגאולה בסופו של דבר.

התיאולוג היהודי האנס יונס ניסה להציע כי הקב"ה המשיך את רעיון הצמצום הקבלי והציע כי השואה התרחשה משום שה' כבר נמצא מחוץ לעולם בצורה כזו שהוא לא יכול להשפיע עליו, צמצום מוחלט שלמעשה מחלן את העולם לחלוטין ומותיר אותו ללא אל. היו שנים שהסכמתי עם קריאה כזו. לא כי רציתי לצמצם את ה' מהעולם אלא כי התקשיתי להאמין באל שמניח לשליש מעמו להישחט ולא עושה דבר. אבל היו שנים שבהן גם האמנתי במאבק בעליונים שצייר הרב סרנא או בסבל האלוקי שניסה לתאר ה'אש קודש'.

היום נדמה לי כי ההסברים המילוליים קשים מדי ואני פונה כמו במקרים רבים לסיפור. זהו סיפור חסידי שמביא אלי ויזל בספרו 'סיפורים חסידיים מהשואה'.

מעשה: "המשיח כבר הגיע"

בערב ראש השנה 1941 יותר מ-4000 יהודים מאייסעסקי והסביבה נדחסו על ידי המשמר האוקראיני לבית הכנסת של השטעטל. גברים לבושים בטליתות, ילדים עם כריות ונשים עטופות שמיות נושאות סירים עמוסי אוכל לראש השנה ה'תש"ב. עוד ועוד אנשים הגיעו לבית הכנסת הדחוק עד שהמצב הפך בלתי נסבל. ממש אז הגיעו יותר משישים יהודים חולי נפש שהובאו מבית החולים הסמוך על ידי המשמר האוקראיני. המשוגעים עם צחוקים המשונה, המחווה, הריק והגיבובים שיצאו מפייהם יצרו מחזה משונה, כאילו מעולם אחר.

דחוקים יחד כמו משפחות אחרות בבית הכנסת ישבו שלוש אחים עם נשותיהם וילדיהם. כולם סנדלרים. הם היו ידועים כענקעל הסנדלר, אלי-דוד הסנדלר וחיים-יצחק הסנדלר. בעוד שני האחים הגדולים חיו בשלווה יחסית, יענקל היה עני וקיבץ נדבות כל חייו. נושא שק תפוחי אדמה הוא היה מסתובב בין העיירות הסמוכות ובימי שישי היה מגיע חזרה לאייסעסקי ומקבץ נדבות לקראת השבת. אחיו היו נבוכים וניסו להתחמק ממנו בכל פעם שראו אותו בציבור. אבל עכשיו הם ישבו ביחד על רצפת בית הכנסת. יענטל, אשתו של אלי-דוד הסנדלר החזיקה סיר של מרק עוף מלא בגזר ועופות. יענקעל החזיק את השק הריק שלו.

ליד כותל המזרח, לא רחוק משלושת האחים עמד רבי שולעם. הרב היה ידוע בחכמת הקבלה שלו ובהופעתו המוקפדת המופלגת. הוא לבש קיטעל לבן וטלית, חבש כיפה לבנה מבהיקה והיה נראה מרשים ויציב. כמה לילות בילה הרב לבדו עם ספרי התורה? לילה אחר לילה הוא נשאר ער בבית הכנסת ולמד מספרי התורה לאור הנר.

שמועות רבות הסתובבו באייסעסקי על רבי שולעם (משום שהעיירה הייתה מלאה במתנגדים). לא כולם שמחו שבנבואותיו הוא התנבא כי מאייסעסקי יבוא משיח בן דוד. השמועות סיפרו כי הרב היה מושלת חסידית מפוארת אך בנעוריו מרד במשפחה ויצא לתרבות רעה. לאחר שהתאכזב מהמהפכה של הגויים ומהמשיח האדום, השמועות אמרו, הוא בא לאייסעסקי להביא את המשיח האמיתי.

לבד בכל לילה ניצב אל מול התורה וספרי הסוד וניסה לחשב את הקיצין, לדעת בבירור מתי יבוא משיח. רבי שולעם ניסה לזרז את הגעתו.

עכשיו היה בטוח רבי שולעם שהמשיח יגיע. כולם היו בבית הכנסת, גברים בטליתות, נשים, ילדים, תינוקות בידי אימותיהן, החולים, הצולעים והמשוגעים, כמו שכתוב בנבואה. רבי שולעם

עמד בתפילה עם עיניים עצומות, ידיו פרושות לצדדים אל מול ארון הקודש הפתוח. על שני מדפי הארון ניצבו ספרי התורה הקדושים, זה ליד זה, ממש כמו קהילת אייסעסקי. חלק מספרי התורה היו זקנים כמו המשפחות הוותיקות בקהילה, עטורים במעילי קטיפה ובקישוטי זהב וכסף לכבוד החג. גם הם המתינו לדינם.

רבי שולעם הרים את ידיו ובקול רם ציווה על המשיח להגיע. דממה מוחלטת נפלה בבית הכנסת. אפילו המשוגעים קפאו בתנוחותיהם המשוונות. בדיוק אז איבד יענקעל את שיווי המשקל שלו ונפל על סיר מרק העוף של יענטעל. המרק נשפך וחלקי עוף התפזרו על הרצפה. יענקעל הרים את הפולקע הגדולה ביותר שמצא והחל לאכול. עם פולקע ביד אחד והשק הריק שלו בשניה הוא הלך לרבי שולעם אל מול ארון הקודש. עיניו נצצו מהתרגשות. הוא החל לדבר. בתחילה בקול רועד אך עם כל מילה הקול התחזק: "משפחות נכבדות של אייסעסקי, אחים ואחיות! האם אתם רואים בעיניים שלכם שאני, יענקעל הסנדלר, הקבצן, אני מחזיק פולקע ביד אחד ועומד בכותל המזרח השמור לפרנסים ולתלמידי החכמים? אם אני עומד ליד החכם הגדול, אדוננו מורנו, רבי שולעם, חברים, הסדר של העולם אכן השתנה! צרותיכם הסתיימו, כי המשיח כאן בשטעטעל שלנו באייסעסקי. המשיח כבר כאן!"

ביומיים שלאחר מכן 25 וב26 בספטמבר 1941, כל יהודי העיירה נרצחו בבית הקברות הישן. ביניהם היו רבי שולעם ויענקעל הסנדלר. צבי מיכלובסקי ניצל מתוך גיא ההריגה באישיקוק/אייסעסקי וסיפר את הסיפור הנ"ל לאלי ויזל.

לא באמת מעניין אותי האם הסיפור הזה התרחש כפי שהיה או האם, כפי שטענו חוקרים, הוא 'סיפורי' מדי וניצול העיירה היחיד (שהיה חסיד בעצמו) שילב מספר מעשיות כדי להרכיב סיפור מעשייה אלגורי על יום הדין בראש השנה.

הדבר החשוב הוא לא מה הסיפור מלמד אותנו. ניתן לדרוש את מעשי הרב המלמדים אותנו כי ההתרחשויות של השואה מעידות על שבירה של המציאות והתגלות משיחית קרובה. ניתן כמובן גם לדרוש את שפיכת מרק העוף על רצפת בית הכנסת ומשמעות האכילה אל מול ארון קודש פתוח בעיצומו של יום הדין. אניח לכל אחד להמשיך ולדרוש את המעשייה ולנסות להבין את הדרך שבה היא דורשת את השואה. נדמה לי כי הסיפור נותן לי דרך לנמק את השואה, כל פעם דרך דמות אחרת.

לפעמים אני מרגיש ביום השואה כמו יענקעל, שהחזיק פולקע ביד אחת ושק קבצנים בשנייה והיה בטוח שהמשיח הגיע כבר ולפעמים אני מרגיש כמו הרב שהיה בטוח בצדקתו אך עיוור למציאות, פעמים אחרות כמו יענטעל שהסיר היחיד שהיה לה נשפך או כמו משוגע שנקלע לבית הכנסת, לפעמים אני מרגיש כמו קהילה בדממה אל מול תהום ולעתים קרובות אני מרגיש כמו תינוק שלא מבין דבר.

העובדה שיום אחרי ראש השנה כל אלו נרצחו היא הקשה מכל ולפעמים כשאני חושב על זה אני כמעט וכבר לא מרגיש דבר.

שנזכה לגאולה שלמה בימינו.